

KONKURRENS TILL VARJE PRIS?

Att fri konkurrens, avregleringar och marknadsanpassning varit viktiga beståndsdelar i den politiska retoriken, och för all del även praktiken, under de senaste 10–15 åren står väl ställt utom allt rimligt tvivel. Men det är också lika klart att konkurrenshegemonin har börjat att ifrågasättas alltmer. Flera av de främsta konkurrensförespråkarna, ironiskt nog bland andra Konkurrensverkets före chef Ann-Kristin Nykvist (se t ex intervju i *Utsikter* nr 1 mars 2003, utgiven av Sydskraft), har börjat tveka i sin övertygelse om konkurrensens förträfflighet i takt med att de förmodat positiva effekterna uteblivit. Torbjörn Lundqvist, docent i ekonomisk historia och verksam som forskare vid Institutet för framtidsstudier, anlägger i sin studie *Konkurrensvisionens framväxt* ett historiskt, och framför allt ett kritiskt, perspektiv på den svenska konkurrenspolitikens förändring under efterkrigstiden.

I bokens första sju, kronologiska kapitel beskrivs och analyseras dels den samtida debatten kring konkurrensfrågor, dels hur debatten omsatts i praktisk politik, lagstiftning och andra institutionella förändringar. Lundqvist inskränker sig inte enbart till att återge de partipolitiska diskussionerna, utan för bl a också in fackföreningsrörelsens och näringslivets perspektiv på konkurrensproblematiken. I det första kapitlet tar Lundqvist sitt historiska avstamp med återblickar till det medeltida svenska stads- och skråväsendet, som i mångt och mycket verkade för att minska de privilegierades osäkerheter och risker och samtidigt skydda ekonomiska intressen – kort sagt hålla konkurrensen

på en minimal nivå. Det svenska samhällets industrialisering, och framför allt dess demokratisering, medförde att det i början av 1910-talet för första gången från offentligt håll ifrågasattes om karteller och liknande konkurrens-hämmande institutionella arrangemang verkligen var positivt för samhällsekonomin. En statlig utredning tillsattes men det första världskriget kom i vägen för de första regleringarna på området. Tråden togs dock snart upp igen och i den så kallade Monopollagen från 1925 uppmärksammades att karteller och monopol kunde ha en skadlig inverkan på ekonomin och samhället. Någon lagstiftning som i realiteten ingrep på olika marknader var dock aldrig riktigt aktuellt, vilket tydligt återspeglade den under 1930- och 40-talen dominerande ståndpunkten att marknadens aktörer själva skulle komma överens utan statens inblandning.

Under 1950-talet omsattes de tidigare huvudsakligen teoretiska diskussionerna bland ekonomer/politiker (t ex Gunnar Myrdal, Karin Kock och Bertil Ohlin) till praktisk politik och konkurrensen reglerades nu på allvar med ett stort antal institutionella arrangemang. Lundqvist redogör exempelvis för tillkomsten av 1953 års Konkurrensbegränsningslag, som bland annat förbjöd anbudskarteller, och inrättandet av Näringsfrihetsrådet. Detta råd hade till uppgift att genom förhandling undanröja skadliga konkurrensbegränsningar och det utvecklades enligt Lundqvist till ”en korporativ inrättning i den svenska modellens anda” (s 19) med företrädare för såväl näringsliv som löntagare/konsumenter och med den likaledes nyinrättade Näringsfrihetsombudsmannen som ”åklagare”. Acceptansen för det system som byggdes upp under denna tid förefaller ha varit stor hos samtliga parter.

1960-talet var, inte särskilt överras-

BOKANMÄLAN

Konkurrensvisionens framväxt. Konkurrenspolitik, intressen och politisk kultur, Torbjörn Lundqvist, Institutet för Framtidsstudier, Stockholm 2003, s 203

kande, en period av fortsatta regleringar. Konsumentperspektivet var starkt i fokus, där storskaliga informationskampanjer och liknande användes för att höja konsumenternas prismedvetande och stärka kampviljan. Inrättandet av Konsumentombudsmannen var ytterligare ett manifest för konsumentperspektivet under 1960-talet. Inte minst var LO en stark pådrivare för striktare regleringar, som i förlängningen också syftade till att minska det privata näringslivets makt. När sedan statliga utredningar som Koncentrationsutredningen inte bara kartlade, utan också mer eller mindre indirekt kritiserade, ägarförhållandena inom det svenska näringslivet upplevdes det som ännu ett led i den tilltagande maktkampen om företagen. Reaktionen från företagen och deras intresseorganisationer lät inte heller vänta på sig. Den samförståndsanda, som till stor del rått under de föregående decennierna i arbetet med att skapa konkurrenspolitiken och regleringarna, ersattes nu av en betydligt mer konfliktfylld relation.

Jämfört med 1970-talet, då konkurrenspolitiken underordnades de omfattande ekonomiska problemen för stora delar av det svenska näringslivet, innebar 1980-talet en återhämtning för konkurrensidéerna. I mitt tycke ägnar Lundqvist utvecklingen under just 1980-talet alltför litet utrymme. Detta decennium innefattade ju omvälvande institutionella förändringar inom framför allt det finansiella området, förändringar som i grund och botten motiverades av en önskan (eller snarare tro) om att det därigenom var möjligt öka konkurrensen bland marknadens aktörer. Att det i förlängningen istället ledde till den största finansiella krisen på mer än 50 år och till avsevärda kostnader för de konsumenter vars intressen regleringarna var avsedda att främja, motiverar ytterligare att Lundqvist borde lagt mer resurser åt att analysera denna

omvälvande period. Författaren borde till exempel ha ansträngt sig lite mer för att beskriva och analysera åtminstone någon av de stora statliga utredningarna (t.ex. Kreditmarknadskommittén) eller de viktigaste konkurrenspåverkande institutionella förändringarna som ägde rum under detta decennium.

Till skillnad mot det styvmoderligt behandlade 1980-talet, ges 1990-talet ett mycket stort utrymme i boken. Under framför allt det tidiga 1990-talet ägde en successiv EG-(EU-)anpassning rum av den svenska konkurrenspolitiken på flera plan. Det innebar enligt Lundqvist, att en ny politisk modell växte fram. Den svenska modellen, kännetecknad av förhandlingar, intresserepresentation och pragmatik ersattes under denna tid av fasta spelregler, legalism och konkurrens. Den svenska modellens förhandlings- och regleringsekonomi ersattes av marknadsstyrning och konkurrens. Mellan raderna kan man skymta en närmast hämningslös anpassning till det europeiska regelverket, en anpassning utan eftertanke och hänsyn till det specifikt svenska historiska arvet. Det innebar också att tidigare instiftade inrättningar ombildades, revitaliserades och anpassades till den nya politiken. Sålunda skapades Konkurrensverket 1992 som en sammanslagning av de på 1950-talet inrättade SPK (Statens Pris- och Kartellnämnd) och NO (Näringsfrihetsombudsmannen).

Kapitel 12, ”Konkurrens som nostorum (patentmedicin – min anm) och utopi” utgör bokens mest uppfriskande kapitel. I detta kapitel, lite insmuget mellan den kronologiska beskrivningen och den sammanfattande analysen som avslutar boken, tillåter sig författaren verkligen att ta ut svängarna i sin kritik av konkurrensförespråkarna. För Lundqvist ”ter sig diskussionen om konkurrensens fördelar i långa stycken som en blåkopia på nationalekonomiska

textböcker” (s 186). Med kritiken mot det utbredda, ofta reservationslösa och definitivt historielösa, användandet av konkurrens som patentlösning på alla handa samhällsproblem går Lundqvist i polemik inte minst mot nutidens politiker och (vissa) nationalekonomer.

Det breda och långsiktiga perspektiv som anläggs i boken gör att det naturligt nog ibland brister i detaljerna. Som helhet synes dock Lundqvist ha goda grunder för sina analyser och sin kritik. Boken bygger, troligen av arbetsekonomiska skäl, väldigt mycket på andrahandskällor såsom propositioner, remissyttranden och liknande. Det finns därmed utrymme för djupare analyser av de enskilda aktörernas ageranden och ställningstaganden under skilda tidsperioder och förutsättningar. Allra tydligast blir detta källkritiska problem när 1980-talet behandlas. Här får två enskilda ministrar, folkpartisten Björn Molin och socialdemokraten Bengt K Å Johansson, och det fåtal propositioner och direktiv som lades fram under deras respektive tid som statsråd, stå som garant för Lundqvists hela analys, vilket onekligen är lite tunt. Ytterligare kritik som kan riktas mot boken är att den avslutas med ett kort, närmast plikt-skyldigt, resonemang kring den svenska befolkningens ålderssammansättning och vilka eventuella effekter den kan ha på framtidens konkurrenspolitik. Detta får nog snarare ses som en eftergift åt den programförklaring som lades fram under den tid som Institutet för framtidsstudier leddes av Lena Som-

mestad, numera miljöminister, än som ett påtagligt och engagerande bidrag till denna studie.

Kännetecknande för god forskning är ju inte bara tydliga, relevanta frågeställningar och genomtänkta analyser, utan också det faktum att den både väcker läsarens nyfikenhet och ger upphov till nya frågor. Jag vill veta mer om t ex hur svenska organisationer och företag inom näringslivet hanterat det dilemma som efterhand uppstått och som man själva bidragit till att skapa, nämligen att medan näringslivet själva pläderat för fri konkurrens har det i praktiken inneburit ökade statliga ingripanden, vilket dessa aktörer ofta i grunden varit negativt inställda till. Jag vill också veta mer om hur det svenska fallet passar in i den internationella kontexten, ägde liknande anpassningsprocesser som den svenska rum i andra jämförbara, till exempel nordiska, länder?

Sammanfattningsvis kan det konstateras att bokens främsta styrka ligger i det historiska perspektivet, som ger möjligheter till kritiska jämförelser av argument, de politiska processerna och deras resultat/effekter. Boken har sålunda kvalitéer som gör att den kan rekommenderas som kursbok inom de samhällsvetenskapliga ämnena samt också för en bred läsekrets, inte minst såväl praktiker/politiker som policyinriktade nationalekonomer.

Tom Petersson,

fil dr, Ekonomisk-historiska institutonen vid Uppsala universitet